

BÖLGESEL KALKINMA DİNAMİKLERİ VE STRATEJİK PROJE YAKLAŞIMI

Erdal TÜRKKAN

(Akdeniz Üniversitesi. İİBF, İktisat Bölümü, ANTALYA)

Özet :

Bu yazıda, ilk olarak bölgesel kalkınma pratiğinde giderek daha fazla başvurulan stratejik proje yaklaşımı, tanımlanmakta ve bugüne kadar ortaya atılmış çeşitli bölgesel kalkınma teorilerinin nasıl bir "stratejik proje" ima ettiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bundan sonra stratejik bölgesel kalkınma projelerinin dizaynında doğal ve yapay dinamiklere ne ölçüde yer verileceği tartışmaya açılmakta ve doğal ve yapay dinamik tercihinin nedenleri ve bu tercihi etkileyen faktörler ele alınmaktadır. Son olarak da stratejik proje yaklaşımında doğal ve yapay dinamik tercihinin proje maliyeti, devletin rolü, projenin coğrafi sınırları vs. açısından emplikasyonları ele alınmaktadır. Sonuç itibariyle bu yazıda, bölgesel kalkınma teorileriyle uyumlu, doğal dinamikleri harekete geçirebilme özelliğine sahip bölgesel kalkınma projelerinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde bölgesel dengesizliklerin giderilmesi açısından önemli bir rol oynayabileceği savı ortaya atılmaktadır.

Abstract:

Dynamics of Regional Development and Strategic Project Approach

In this paper, at the first step strategic project approach is defined and the kind of strategic project which can be deduced from different existing regional development theory is questioned. At the second step, the relative role of natural and artificial dynamics in the design of strategic regional development projects, the causes of the preference of the natural or artificial dynamics as well as the factors influencing this preference are studied. Finally, the impacts of the choice of natural or artificial dynamics in the design of strategic projects on the project cost, the role of the

Anahtar Sözcükler: Bölgesel Kalkınma, Stratejik Proje Yaklaşımı, Doğal ve Yapay Dinamikler.

Keywords: Regional Development, Strategic Project Approach, Natural and Artificial Dynamics.

government and the geographical frontiers of the project are evaluated. Consequently, it is argued in this paper that, strategic projects which are suitable to mobilise natural dynamics and consistent with theories of regional development may play an important role in the process of elimination of regional disequilibria especially in developing countries.

Giriş:

Bölgesel kalkınma dinamikleri ve stratejileri konusunun önemi, bugüne kadar çeşitli bölgelerde on milyarlarca dolar ve onlarca yıl harcanarak gerçekleştirilen çeşitli bölgesel kalkınma projelerinin adeta bir "fiyasko" ile sonuçlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Geçmişte yaşanan tecrübeler bölgesel kalkınma konusunda yapılan temel tercihlerin hayati bir öneme sahip olduğunu, bu konuda yapılacak hataların da büyük kaynak israfına ve hayal kırıklıklarına neden olduğunu ortaya koymaktadır. (Bradbury, 1988, Bruno, 1998) Bu tercihlerin temelinde bölgesel kalkınmada esas alınacak dinamiklerin ve stratejilerin bulunduğu söylenebilir.

Bölgesel kalkınma dinamikleri ve stratejileri konusundaki bulguların uygulamaya aktarılmasında bugüne kadar çeşitli kavramlar ön plana çıkmıştır. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanlar "entegre proje" (Erkan, 1987), motris (sürükleyici) firma (Perroux, 1961), motris endüstri veya proje, "endüstri kompleksi" (Türkkan, 1988) veya "tarım kompleksi" gibi kavramlardır. Son yıllarda bölgesel kalkınmada "stratejik proje" kavramı daha sık telaffuz edilmeye başlanmıştır (Rastoin, 1997) Bu kavram bugüne kadar kullanılan tüm kavramların anlamını içerebilen daha genel bir kavram olarak nitelendirilebilir. Ancak bu kavramın neyi ifade ettiği yeterince açık değildir. Genel olarak stratejik proje bir bölgenin kalkınmasında istenilen hedeflere ulaşılmasını sağlayacak olan ana proje olarak algılanmaktadır. Genellikle bölgesel kalkınma projelerinin arkasında üstü kapalı bazı varsayımların ve bu varsayımlara dayanılarak yine çoğu zaman üstü kapalı bir biçimde yapılan bazı temel tercihlerin bulunduğu söylenebilir. Ancak bunların her zaman bilinçli ve tutarlı bir biçimde oluşturulduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu nedenle stratejik proje kavramını, "belli bir kalkınma felsefesine dayanan amaçlar bütünü ve bu amaçlarla uyumlu kalkınma dinamikleri konusunda yapılmış bilinçli tercihleri yansıtan, yapılabirlik özelliği taşıyan, geleceğe yönelik bir aksiyon tasarımı" olarak tanımlamak uygun olacaktır.

Bu çerçevede stratejik projeleri her şeyden önce dayandıkları kalkınma teorileri ve amaçları itibariyle bazı alt guruplara ayırmak mümkündür. Bu durumda ekonomik literatürde yer alan her kalkınma teorisine dayalı bir stratejik proje tanımının yapılması söz konusudur. Ancak hedef bölgenin temel

özellikleri göz önüne alındığında bu projelerden ancak bir veya birkaçının bölgenin şartları açısından daha anlamlı olabileceği görülecektir. Diğer taraftan stratejik projeleri kullandıkları araçlar ve esas aldıkları enstrümanlar açısından esas itibariyle iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar: yapay dinamiklere dayalı stratejik projeler ve doğal dinamiklere dayalı stratejik projeler olarak adlandırılabilir. Ayrıca yapay ve doğal dinamiklere dayalı stratejik projeleri kendi içlerinde de bazı alt guruplara ayırmak mümkündür. Bunlara ilaveten yapay ve doğal dinamikleri birlikte kullanan karma projelerden de söz etmek mümkündür. Bu çerçevede stratejik proje kavramının bölgesel kalkınmada bilinçli bir biçimde kullanılabilmesi için bu kavramın açıklığa kavuşturulması gereği ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu yazının amacı, bölgesel kalkınmada stratejik proje kavramını, teorik ve analitik bir temele oturtmaya çalışmaktır. Bu amaçla, bu yazıda önce stratejik projenin amaçları konusu, belli başlı kalkınma teorileri ilke ilişkilendirilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci olarak stratejik proje kavramının içeriği konusundaki temel tercihler ele alınacaktır. Bu bağlamda stratejik projelerin hazırlanmasında yapay ve doğal dinamiklerin yeri, yani araçlar konusu karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır.

1. Bölgesel Kalkınma Teorilerinin İma Ettiği Stratejik Projeler

Bölgesel düzeyde gelişmişliği ve azgelişmişliği açıklayan bütün teoriler, farklı nedenlerle "stratejik bir müdahalenin" yapılması, daha somut bir ifadeyle stratejik bir projenin uygulanması gerekliliğini ima etmişlerdir. Kalkınma literatüründe özellikle bölgesel kalkınmayı da kapsayabilecek teorileri ve bunların ima ettikleri stratejik projeleri altı ana grupta toplamak mümkündür.

1.1. Cazibe Yaratmaya veya İtmeyi Durdurmaya Yönelik Stratejik Projeler

Bölgesel düzeyde gelişmişliği ve azgelişmişliği açıklamaya yönelik teorilerden birisi cazibe merkezleri veya gelişme kutupları teorisidir (Perroux, 1955, Hansen, 1972). Bu teoriye göre bir ülkede herhangi bir bölge diğer bölgelere nazaran şu veya bu nedenle daha fazla cazibeye sahipse diğer bölgelerden bu bölgeye doğru bir girişimci, işgücü ve sermaye akımı olacaktır. Böylece bu bölgenin diğer bölgeler aleyhine gelişmesi söz konusu olacaktır. Aynı teori çerçevesinde, bir bölge diğer bölgelere göre nispi cazibesini kaybedecek bir durumla karşı karşıya kalırsa bu bölgeden diğer bölgelere bir nüfus ve sermaye akımı olacaktır. Burada da bir bölgenin diğer bölgeler lehine azgelişmiş kalması söz konusu olacaktır. Böyle bir durum, cazibe dengesini

daha da değiştirebileceği için bu akımlar daha sonraki aşamalarda da devam edebilecektir. Bu çerçevede bazı bölgelerin daha fazla gelişmiş olması ve bazılarının daha az gelişmiş olması, bir tarafın gelişmesinin hızlanmasına diğer tarafın az gelişmişliğinin derinleşmesine yol açabilecektir.

Bu teorinin gerçeklerle örtüştüğünü hemen hemen tüm ülkelerde ampirik olarak kanıtlamak mümkündür. Gerçekten bugün nispi olarak gelişme düzeyi yüksek olan bütün bölgelerin geçmişte ve halde önemli sayılacak bir nüfus ve sermaye göçünden yararlandığı, az gelişmiş bölgelerin ise bir nüfus ve sermaye kaybına uğradığı gözlenmiştir.

Cazibe teorisi bölgesel kalkınma teorilerinin de önemli bir esin kaynağı olmuştur. (CEE, 1966, Savoie, 1998) Bu çerçevede geri kalmış yörelerin kalkınmasının başlatılabilmesi için bu bölgelerde belli cazibe merkezlerinin veya gelişme kutuplarının yaratılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu merkezlerin fonksiyonu, göçün durdurulması ve satüre olmuş cazibe merkezlerinden insan gücü ve sermayenin geriye çekilmesi şeklinde özetlenebilir.

Bu teoride esas alınan "cazibe" kavramının nispi bir nitelik taşıdığı açıktır. O halde gerice yörelerde cazibe merkezleri oluşturulurken mevcut cazibe merkezlerinin durumunun göz önüne alınması gerektiği açıktır. Diğer taraftan cazibe kavramı bazı objektif unsurlar da taşımakla birlikte subjektif öğelere de dayanabilir. Dolayısıyla bir bölgenin cazibesi istihdam imkanları, ücret düzeyi, fiziki ve sosyal altyapı imkanları gibi ölçülebilir unsurlar yanında, kültürel farklılıklar, doğal farklılıklar, sosyal prestij gibi faktörlere de dayanabilir. Bu nedenle cazibe merkezlerinin oluşturulması iktisat yanında sosyoloji, sosyal psikoloji gibi bilim dallarının da üzerinde söz sahibi olduğu mültidisipliner (OCDE, 1969) özellikleri olan bir kavramdır. Bu çerçevede cazibe merkezleri veya gelişme kutupları teorisinin, bölgesel kalkınma konusunda yeni cazibe merkezi veya merkezleri yaratılmasına, bazı satüre olmuş cazibe merkezlerinin de cazibesini azaltmaya yönelik stratejik projelerin hazırlanmasını ima ettiği açıktır.

Bölgesel göçler bazı durumlarda diğer bölgelerin cazibesinden çok yaşanan bölgenin itici özelliğinden kaynaklanabilir. Sık sık doğal afetler yaşanması, terör vs. nedeniyle güvenliğin sağlanamaması gibi faktörler belli bir bölgede yaşamaya istekli olan veya başka bölgelerde cazibe görmeyen kişilerin bile bölgeden adeta kaçmalarına yol açabilir. Böyle bir durumda da itici faktörlerin analizi önem kazanır. Bura da da itici faktör kavramı multidisipliner içeriği olan ve nispi olma özelliği taşıyan bir kavramdır.

İtici faktörlerin ortadan kaldırılabilmesi için de stratejik proje kavramının uygun bir araç olduğu söylenebilir. Yeni cazibe merkezleri yaratmaya veya itmeyi ve çekmeyi durdurmaya yönelik stratejik projelerin, bu olguları tespit etmeye, ölçmeye ve bu olgular üzerinde etkili olabilecek faktörleri belirlemeye yönelik bir biçimde hazırlanması gereği ortadadır. Bu projelerin şekillenmesinde etkili olacak önemli bir husus da daha sonra ele alacağımız doğal ve yapay dinamik tercihi olacaktır.

1.2. Kendi Kendisini Besleyen Süreçler Yaratmaya veya Kısır Döngüleri Kırmaya Yönelik Stratejik Projeler

Bölgesel düzeyde gelişmişliği ve az gelişmişliği açıklamaya yönelik diğer bir teori gurubu G. Myrdal 'ın (Myrdal G.,1957) öncülüğünü yaptığı "kendi kendisini besleyen süreçler ve döngüler"e dayandırılmıştır. (Agarwala ve Singh, 1971, Freyssinet, 1966) Bu çerçevede gelişme, kendi kendisini besleyen bir süreçtir. Yani gelişmeyi başlatan süreçler, gelişmenin daha ileri aşamalara ulaşmasını da kendiliğinden sağlayacak dinamikleri üretirler. Aynı şekilde az gelişmişlik de kendi kendisini besleyen süreçlere dayanır. Az gelişmişliğe yol açan faktörler veya dezavantajlar kendi kendisini üreterek bir çeşit kümülatif döngü yaratır. Bu anlamda gelişmişliğin sebebi gelişmişlik, az gelişmişliğin sebebi de az gelişmişliktir

Bu çerçevede gelişme sürecinin başlatılabilmesi için az gelişmişliği üreten ve sürdüren döngülerin bir noktada kırılması ve kendi kendisini besleyebilen bir gelişme sürecinin başlatılması gerekmektedir. Bu da dışarıdan stratejik bir müdahalenin yapılmasını varsayar. Burada stratejik projenin en belirgin özelliği kendi kendisini besleyen bir gelişme süreci yaratmasıdır.

Bu teorik çerçevede kendi kendisini besleyen süreçlerin çok belirgin bir muhtevasının olduğu söylenemez. Kendi kendisini besleyen süreçlerin tanımında çok farklı hareket noktalarının kabul edilmesi mümkün görünmektedir. Burada önemli olan, istenilir veya istenilmezlik özelliği olan bir olgunun sebebinin bu olguya dayanması, sonucunun da aynı olgunun devam etmesiyle ilgili olduğunun ortaya konulmasıdır. Örneğin işsizliğin sebebi işsizlik, sonucu da işsizliktir. Düşük gelirin sebebi, düşük gelir, sonucu da düşük gelir olacaktır. Aynı şekilde göçlerin sebebi göçlerdir. Bu çerçevede göçler sonucunda yeni göçlerin ortaya çıkması beklenebilir.

Bölgesel kalkınma olgusunda kendi kendini besleyen süreçlerin varlığını da ampirik olarak kanıtlamak mümkündür.

Kendi kendisini besleyen süreçler yaratmaya veya kısır döngüleri kırmaya yönelik stratejik projelerin, bölgesel düzeyde kendi kendisini besleyen süreçlerin veya kısır döngülerin varlığını işleyişini, ve bu süreçler ve döngüler üzerinde etkili olan ve olabilecek olan faktörleri ortaya koyabilecek bir biçimde hazırlanması gerekir. Bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için nasıl bir aksiyon planının öngörüüleceği, hangi doğal ve veya yapay dinamiklerin esas alınacağı konusuna açıklık getirilerek ortaya çıkacaktır.

1.3. Sağlam Dengeleri Aşmaya Yönelik Stratejik Projeler

Bu teori, az gelişmişliğin nedenini, bir ekonomi veya bölgede gelişmeyi sağlayan faktörlerin doğrudan veya dolaylı olarak az gelişmişliğe yol açan faktörleri harekete geçirerek başlangıç dengesine geri dönülmesini sağlaması şeklinde açıklamaktadır. ((Leibeinstein, 1957; Agarwala ve Singh, 1971)) . Bu durumda sağlam dengenin aşılabilmesi için gelişmeyi sağlayan faktörlerin etkisinin az gelişmişliğe geri dönüşü sağlayan faktörlerin etkisinden daha fazla olmasını sağlamak gerekmektedir.

Az gelişmişliği geleneksel yapılarda sağlam dengelerin varlığıyla açıklayan teoriler de gelişme sürecinin başlatılabilmesi için stratejik bir projenin gerekliliğini ima etmektedir. Bu projenin amacı, kişi başına gelir artışını sağlayan faktörlerin etkisini kişi başına geliri azaltan faktörlerin etkisinden daha güçlü hale getirmektir. Bunun için Leibeinstein boyut ekonomisi, dışsal ekonomiler, demografik gelişmenin yavaşlatılması, ve ekonomik davranışların değiştirilmesi gibi enstrümanların kullanılabileceğinden söz etmektedir. Böyle bir projenin hazırlanmasında da mültidisipliner bir yaklaşımın gerekliliği ortadadır. Çünkü sağlam denge kavramı da ekonomik, sosyal, kültürel ve sosyo- psikolojik yönleri olan bir kavramdır.

Özellikle günümüzde bu tür stratejik projelerle tüm bölgelerde gelişmeyi ve az gelişmişliği aşma konusunda tatmin edici sonuçlar alınamayacağı söylenebilir. Ancak sağlam denge teorisi iktisadi gelişme sürecinde çok geri kalmış yöreler açısından önem taşıyan bir yaklaşım olma özelliğini korumaktadır.

1.4. Dualizmi Ortadan Kaldırmaya Yönelik Stratejik Projeler

Düalizm, geleneksel yapılarla modern yapıların yan yana yaşaması anlamına gelmektedir. (Freyssinet, 1966; 0Agarwala ve Singh, 1971) Bu durumun tüm gerice yörelerde kolaylıkla gözlenmesi mümkündür. Aynı şekilde

gelişmişlik düzeyi de düalist yapıların ortadan kalkması ve modern yapıların geleneksel yapıların yerini alması konusunda kat edilen mesafe çerçevesinde tanımlanabilir. Geleneksel ve modern yapı kavramları ne kadar farklı biçimlerde tanımlanabilirse o ölçüde farklı düalizm tanımlaması da yapmak mümkündür. Burada önemli olan geleneksel yapılarla modern yapılar arasındaki ilişkilerin dinamiği ve modern yapıların geleneksel yapılar aleyhine gelişebilme imkanlarının ortaya konulmasıdır. Bu çerçevede düalizm teorileri de bölgesel kalkınma için stratejik bir projenin yapılması gereğini ima etmektedir.

Kalkınma literatüründe geleneksel yapılarla modern yapılar arasındaki ilişkilerin çok farklı biçimlerde olabileceği ve çok karmaşık durumlar arz edebileceği ortaya konulmuştur.(Freyssinet, 1966; Agarwala ve Singh, 1971). Düalist yapının niteliği bölgeden bölgeye de değişebilmektedir (Ameller, Marata, 1968) Bu nedenle düalizmi ortadan kaldırmaya yönelik stratejik projelerin de mültidisipliner bir yaklaşımla hazırlanması gereği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca düalizmi ortadan kaldırmaya yönelik stratejik projelerde doğal ve veya yapay dinamik tercihi de büyük önem arz etmektedir. Düalizmin belli alanlarda belli ölçüler içerisinde devamının da iktisadi gelişme ile tamamen çelişkili olmadığı görüşü, bu konuda hazırlanacak stratejik projelere önemli bir esneklik kazandırabilecektir.

1.5. Kritik Olgunlaşmayı Sağlamaya Yönelik Stratejik Projeler

Bölgesel düzeyde iktisadi gelişme olgusunu açıklayan bir diğer yaklaşım da kritik olgunlaşma teorileri adı altında toplanabilir.(Myint, 1973) Burada kritik olgunlaşmayı çok çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür.

A. SMİTH'in görüşleri doğrultusunda bir yorum yapılırsa, bir bölge veya ülkenin kritik olgunlaşma düzeyine gelmesi, kendi içinde ve dış dünya ile alışveriş yapma eğiliminin gelişmesi (oto sübzistans düzeyinden çıkma) ve bu çerçevede teknik ve sosyal işbölümünde belli bir düzeye ulaşma olarak tanımlanabilir.

ROSTOW 'un kalkınmanın aşamaları konusundaki görüşleri çerçevesinde bir yorum yapılırsa, kritik olgunlaşma, "take off" safhasına ulaşma kavramı çerçevesinde tanımlanabilir

Bu çerçevede iktisadi gelişmenin başlayabilmesi için çok sayıda gerekli ve yeterli koşulun ortaya çıkması gerektiği açıktır. Bu koşulların tümünün tesadüfen veya çeşitli nedenlerle bazı bölgelerde gerçekleşmesi bunların

iktisadi kalkınma sürecini başlatmaları imkanını vermiştir. Bu koşulların büyük kısmı gerçekleşse bile şu veya bu nedenle bazılarının gerçekleşmemesi halinde iktisadi gelişme süreci başlayamayacaktır. Burada suyun yüz derecede kaynaması gibi bir durum söz konusudur.

Kritik olgunlaşma teorileri üstü açık veya kapalı bir biçimde bazı değişimlerin veya koşulların “eş anlı” bir biçimde gerçekleştirilmesi gereğini de ima etmektedir. Bu eş anlılığın gerçekleşmesi ancak bazı tesadüflerle veya uzun bir zaman içinde mümkün olabilecek gelişmelerin kısa zamanda gerçekleştirilmesi yolu ile mümkün olabilecektir. R. RODAN iktisadi kalkınmada yapılacak çabaların eş anlılığının önemini ısrarla vurgulamıştır.

Kritik olgunlaşma teorilerinin de bölgesel kalkınma için stratejik bir proje hazırlanması gereğini ima ettiği açıktır. Stratejik proje kavramı aslında eş anlılıkları gözetme durumunda olan projelerdir. Ancak kritik olgunlaşma teorileri çerçevesinde olgunlaşmayı sağlayacak faktörlerin etkilerinin eş anlılığının sağlanması ayrı bir önem kazanmaktadır. Eş anlılık ve ardışıklık koşullarının gözetildiği projelere “entegre proje” de denilmektedir. Bu projelerin de multidisipliner bir yaklaşım içinde hazırlanması gereği ortadadır.

Kritik olgunlaşmayı sağlamaya yönelik stratejik projelerin, bölge somutunda kritik olgunlaşmadan uzak olmayı açıklayan faktörleri, eş anlılık ve ardışıklık koşullarını anlamlı ve kapsamlı bir biçimde ortaya koyması ve bu olgunlaşmayı sağlayacak doğal ve veya yapay dinamikleri gerçekçi bir biçimde teşhis edebilmesi gerekmektedir.

1.6. Eşit Olmayan Değişimi Önlemeye Yönelik Stratejik Projeler

Bölgesel düzeyde geri kalmışlığı ve gelişmeyi açıklayan bir diğer yaklaşım “eşit olmayan değişim” teorisidir. Bu teoriye göre bazı bölgelerin ve ülkelerin diğerleriyle eşitsiz bir değişim sürecine girmeleri söz konusudur. Bu süreçte “emek değer” teorisi çerçevesinde bir bölgenin belli bir zaman harcayarak ürettiği malları daha düşük değerdeki mallarla değişime zorlanması söz konusudur. Böylece bir bölgenin diğeri aleyhine zenginleşmesi olgusu ortaya çıkacaktır. Bu eşitsiz değişim süreci ters çevrilmediği sürece bölgesel gelişme farklarının ortadan kaldırılması da mümkün olmayacaktır. Bu eşitsiz değişimin bir zincirleme halinde herhangi bir ülkenin en geri yöresinden başlayarak küçük merkezler, büyük merkezlerden geçip dünyanın en büyük metropollerine kadar uzanması söz konusu olabilir. (FRANK G.)

Eşitsiz değişim teorisi tartışmalı bir teoridir. Ancak bu teoriyi de farklı metodolojiler çerçevesinde de olsa ampirik olarak doğrulayan bazı kanıtların olduğu söylenebilir. Bu teori özellikle kolonyal veya yarı kolonyal bir geçmiş olan bölgeler açısından daha anlamlı sonuçlar verebilir. Ayrıca bu teori tek bir ürün veya az sayıda ürün yetiştirilmesinde uzmanlaşmış bölgelerin kalkınması açısından da anlamlı sonuçlar verme potansiyeline sahiptir.

Eşitsiz değişim teorisinin de bölgesel kalkınma için stratejik bir proje yapılmasını ima ettiği ortadadır. Eşitsiz değişim olgusu geniş anlamda ele alındığında ekonomik, politik, sosyal ve kültürel boyutları olan bir konudur. Bu nedenle bu amaca yönelik stratejik projelerin de mültidisipliner bir anlayış içinde ele alınması gerekmektedir.

Eşit olmayan değişimi önlemeye yönelik stratejik projelerin, ele alınan bölgenin ürettiği mallar ile satın aldığı mallar arasındaki ticaret hadlerinin gelişmesini, bu hadlerin aleyhte gelişmesi halinde bunun nedenlerini ve ticaret hadleri üzerinde etkili olabilecek doğal ve veya yapay dinamikleri açık bir biçimde ortaya koyması ve değerlendirmesi gerekmektedir.

1.7. Üstün Stratejik Proje Kavramı

Yukarıda belirtilen ve her biri belli iktisadi kalkınma teorilerinden kaynaklanan stratejik proje türlerinin çeşitli yönleriyle üstün ve zayıf tarafları olduğu savunulabilir. Ancak bu projelerin biri birleriyle çeliştiği söylenemez. Aksine her bir kalkınma teorisinden kaynaklanan stratejik proje anlayışlarının biri birini tamamlayıcı nitelikte olduğu savunulabilir. Bazı kalkınma teorilerinden kaynaklanan stratejik projeler arasındaki farklılık ise daha ziyade bir "sorunsal farklılığı" niteliğindedir. Bu çerçevede bölgesel kalkınma için hazırlanacak en üstün stratejik projenin, yukarıda belirtilen farklı stratejik projelerin amaçlarını belli ölçülerde bağdaştıran karma bir proje olduğu söylenebilir. Üstün stratejik projenin içeriğinin hangi teorilerden kaynaklanan stratejik proje anlayışına daha yakın duracağı somut olarak ele alınacak bölgenin niteliklerine göre değişecektir.

Üstün stratejik projenin de sağlam bir kalkınma teorisine ve felsefesine dayalı olması esastır. Burada önemli olan husus bu projelerin tutarlılığının birkaç stratejik proje anlayışını aynı zamanda tatmin edebilecek şekilde sağlanmış olmasıdır. Üstün stratejik proje kavramı özellikle doğal ve yapay dinamikler arasında yapılacak tercihlerle daha somut bir anlam kazanabilir. Bu anlamda üstün stratejik proje kavramının önemli bir boyutu da esas itibariyle doğal dinamiklere dayandırılabilmesi olacaktır.

2. Stratejik Projelerin Hazırlanmasında Doğal ve Yapay Dinamiklerin Yeri

Yukarıda amaçları itibariyle tanımlanan stratejik projeler, kullandıkları araçlar veya enstrümanlar itibariyle çok farklı biçimlerde dizayn edilebilir. Stratejik proje kavramının dayandığı temel tercihlerin açıklığa kavuşturulabilmesi açısından bölgesel kalkınma projelerinin dizaynında doğal veya yapay dinamik tercihinin neyi ifade ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir.

2.1. Doğal ve Yapay Dinamiklerin Esin Kaynakları

Doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinin esin kaynağı, kendiliğinden (herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın) gelişen bölgelerin gelişme süreçleridir. Ancak bunların taklit edilmesi söz konusu değildir. Geçmişte ve günümüzde bazı bölgeler hiçbir dış müdahale olmaksızın hızlı bir gelişme gösterebilmiş, bazıları ise herhangi bir gelişme gösteremeyerek zaman içinde nispeten geri kalmıştır. Hatta bazı bölgelerin zaman içinde mutlak anlamda gerileme bile gösterdikleri tespit edilmiştir.

Yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma stratejileri de kendiliğinden gelişmiş bölgelerde gözlemlenen bazı dinamiklerin taklit edilmesi, veya daha önce yapay dinamikler yaratma yoluyla gerçekleştirilen bölgesel kalkınma projelerinin bazı revizyonlara tabi tutularak yeniden uygulanması çerçevesinde somutlaşabilir.

2.2. Doğal Dinamiklerin Temel Unsurları

Bugüne kadar kendiliğinden gelişen bölgelerin gelişme süreçleri incelendiğinde bu bölgelerin gelişmesinde anahtar rol oynayan doğal dinamiklerin dayandığı unsurları dört başlıkta ele almak mümkündür.

a) Girişimci Potansiyeli

Bölgesel doğal dinamikler araştırıldığında ilk göze batan husus, bu bölgelerdeki özel girişimci potansiyeli olmaktadır. Prensipten her bölgede belli bir girişimci potansiyeli mevcuttur. Gerice yörelerde girişimci adaylarının sayısının oldukça yüksek olması, ücretli ve düzenli bir iş teminindeki güçlükler, ücret seviyesinin düşüklüğü, ücretli çalışma koşullarının zorluğu ve özellikle de başkalarının emri altında çalışmama ve bağımsız olma eğiliminin yüksekliği gibi faktörlerle açıklanabilir. Ancak çeşitli kültürel, tarihsel, sosyal ve

ekonomik nedenlerle bazı bölgelerde başarılı girişimci sayısının nispeten yüksek olması bazılarında ise daha düşük düzeyde kalması söz konusu olmaktadır. Burada önemli olan, başarılı girişimci sayısının yüksek olması değildir. Bazen birkaç başarılı girişimcinin bir bölgenin ekonomik kaderini değiştirebilecek faaliyetleri gerçekleştirmesi söz konusu olabilmektedir. Diğer taraftan geri kalmış bir bölgede belli bir işletmeyi bütün unsurlarıyla orijinal olarak kendisi yaratan ve başarılı olan çok sayıda ex-nihilo girişimcinin varolabileceğini varsaymak gerçekçi olmayacaktır. Ancak başarılı bir işletme tipinin taklit yoluyla çoğalmasını sağlayacak çok sayıda girişimci adayının bulunması olasılığı zayıf değildir.

Diğer taraftan bazı bölgeler, yüksek bir girişimci potansiyeline sahip olmakla birlikte bunların sürekli olarak başka bölgelere göç etmesi gibi bir durumla karşı karşıya olabilir. Bunun tersine veya bunun yanında bölgenin başka bölgelerden girişimci cezp edebilecek ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara sahip olup olmadığı da doğal dinamikler açısından üzerinde durulması gereken bir husustur.

Özel girişimcilik yanında, çeşitli inisiyatif gruplarının etkisiyle bölgenin kamu girişimlerini cezp etme potansiyelini de doğal bir dinamik olarak tanımlamak mümkündür. Ancak bu yolla gerçekleştirilen kamu girişimlerinin aslında bazı darboğazların aşılması halinde özel sektör tarafından da gerçekleştirilebilecek nitelikte olması veya "özelleştirilebilir" mahiyette olması, yani kısa, orta veya uzun vadede hiçbir dış destek almadan karlı bir işletme haline dönüşebilmesi gerekir.

Bir bölgenin en önemli doğal dinamiği olarak kabul edebileceğimiz girişimci potansiyelinin etkinliği şüphesiz çok çeşitli faktörlere bağlı olarak değişme gösterecektir. Bölgedeki fiziki ve sosyal altyapının gelişme düzeyi, girişimcilerin karşı karşıya oldukları kamu yükümlülükleri ve rekabet koşulları, bölgenin içinde yer aldığı milli ekonominin ve bölgenin dışa açılma düzeyi, yerel yönetimlerin yetki ve imkanları, bölgenin sosyo-kültürel yapısı gibi faktörler girişimci potansiyelini önemli ölçüde belirleyecektir.

Bu çerçevede stratejik projelerin bölgesel düzeyde girişimci potansiyelini kapsamlı ve çok yönlü olarak değerlendirmesi büyük önem kazanmaktadır. Burada önemli olan husus girişimci potansiyelinin oluşmasını ve harekete geçmesini kolaylaştıran ve zorlaştıran çeşitli faktörlerin multidisipliner bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve stratejik projenin öncelikli olarak bu potansiyelin nasıl değerlendirileceğini kavramaya çalışmasıdır.

b)Girişim Fırsatları

Girişim fırsatı, belli bir girişimcinin mevcut ve harekete geçirilebilir kaynakları kullanarak, mevcut ve potansiyel pazarlara yönelik mal ve hizmet üretimi yoluyla kar edebilmesi imkanını ifade etmektedir. Şüphesiz girişim fırsatları kavramı girişimcinin yetenek ve imkanlarına göre değişen bir kavramdır. Bazı girişimciler için “fırsat” olarak değerlendirilmeyen bir durum, bazıları için önemli bir fırsat niteliğinde olabilir. Bir bölgede mevcut girişimciler tarafından fark edilemeyen veya algılanamayan bazı fırsatların olması, buna karşılık bölgedeki girişimcilerin çeşitli nedenlerle nispeten önemsiz fırsatlara yönelmiş olmaları da söz konusu olabilir.

Bir bölgede mevcut olan girişim fırsatlarının tanımlanması her zaman kolay değildir. Teorik olarak veya kağıt üzerinde fırsat olarak algılanabilecek bir durum uygulamada ortaya çıkan çeşitli zorluklar nedeniyle anlamlı olmayabilir. Ayrıca tek tek ele alındığında fırsat olarak nitelendirilemeyecek durumlar bir bütün olarak ele alındığında önemli bir fırsat niteliğinde olabilir. Diğer taraftan bazı koşulların gerçekleşmesi halinde fırsat niteliği kazanabilecek durumlar da söz konusu olabilir. Nihayet bazı koşulların gerçekleşmesiyle fırsat niteliği kaybolacak durumlar da söz konusu olabilir.

Bir bölgenin doğal dinamiği olarak tanımlanabilecek girişim fırsatları şüphesiz bazı temel faktörlere dayalı olarak değişme gösterecektir. Bu çerçevede fiziki altyapı durumu, sosyal altyapı düzeyi, ekonominin dışa açılma düzeyi, yerel yönetimlerin yetki ve imkanları, rekabet koşulları, sosyo- kültürel yapı gibi faktörler, bölgesel dinamikleri önemli ölçüde belirleyecektir Bu bağlamda stratejik projenin bu hususları kapsamlı bir biçimde ele alması ve değerlendirmesi gerekecektir.

c)Mukayeseli Üstünlükler

Doğal dinamik kavramı çerçevesinde önem kazanan diğer önemli bir husus bölgenin mukayeseli üstünlükleridir. Aslında bölge kavramı, mukayeseli üstünlük kavramından bağımsız olarak düşünülemez. Diğer bir ifade ile herhangi bir coğrafi alt bütünün “bölge” olarak nitelendirilebilmesi için bazı alanlarda veya konularda mukayeseli üstünlüğe sahip olması gerekir. Hiçbir konuda ve alanda mukayeseli üstünlüğe sahip olmayan bir coğrafi alanı bölge olarak nitelendirmek anlamlı değildir. Hiçbir konuda mukayeseli üstünlüğe sahip olmama durumu ancak mukayeseli üstünlüklerin tanımlanmasında veri bir coğrafi bütünün, örneğin idari sınırlara göre tanımlanmış bir bölgenin esas alınması halinde söz konusu olabilir.

Burada karşımıza çıkan temel soru şu olacaktır: Genellikle bölgesel kalkınma kavramı nispi bir geriliği olan alanlar için söz konusu olduğuna göre, bu alanların gelişmiş alanlara göre mukayeseli üstünlüğü olması mümkün olabilir mi? Bu soruya özellikle çağdaş teknoloji, çağdaş tüketim kalıpları ve çağdaş uluslararası ilişkiler çerçevesinde daima olumlu cevap verilmesi mümkündür. Çünkü çağdaş azgelişmişlik olgusunun bazı ülke ve bölgelerin mukayeseli üstünlüğe sahip olmamasına bağlanması anlamlı olmadığı gibi, gelişmiş bölgelerin ve ülkelerin de mukayeseli üstünlüğe sahip olmaları nedeniyle bugünkü durumlarına ulaştıklarını söylemek de mümkün değildir. Ancak ülkelerin ve bölgelerin kalkınmasında mukayeseli üstünlüklerin gözetilmesinin kalkınmayı hızlandırıcı ve kalkınma maliyetlerini azaltıcı bir faktör olduğu muhakkaktır.

Mukayeseli üstünlük bazı kaynakların nispeten daha bol ve daha ucuz olmasını veya daha kolay ve daha verimli bir biçimde harekete geçirilebilmesini ifade eder. Mukayeseli üstünlük kavramının doğal dinamik kavramı çerçevesinde anlam kazanmasının nedeni de girişim fırsatlarının mukayeseli üstünlük olan alanlarda daha yoğun olması, girişimcilerin kendiliğinden bu alanlara yönelmesidir. Turizme elverişli olan bir bölgede tarımın geliştirilmeye çalışılması, veya sulu tarıma elverişli olan bir alanda kuru tarıma yönelmesi şüphesiz anlamlı olmayacaktır.

Şüphesiz mukayeseli üstünlük olgusu statik değildir. Zaman içinde altyapının gelişmesi, ekonominin dışa açılması vs. gibi faktörler mukayeseli üstünlüklerin önemli ölçüde değişmesine ve gelişmesine neden olabilir. Bu çerçevede stratejik projelerin bölgesel mukayeseli üstünlükleri dinamik bir biçimde ele alınması ve değerlendirmesi gerekecektir.

d)Doğal Entegrasyon Alanı

Bir bölgenin üretmekte olduğu çıktılarla ve kullanmakta olduğu girdilerle kendiliğinden yoğun ilişki içinde olduğu coğrafi alanları doğal entegrasyon alanı olarak tanımlamak mümkündür. Doğal entegrasyon alanını, fiili ve potansiyel doğal entegrasyon alanı olarak iki boyutta ele almak mümkündür. Örneğin başlangıçta izole bir görünüm arz eden bir bölgenin ulaştırma bağlantıları sağlandığında başka bir bölge ile ilişkilerinin yoğunlaşması söz konusu ise burada potansiyel doğal entegrasyon alanından söz etmek mümkündür. Doğal entegrasyon alanları ulusal ekonomi çerçevesinde olabileceği gibi ulusal ekonomi dışında da bulunabilir.

Bir bölgenin sadece çıktılarıyla belli bir bölge veya bölgelere entegrasyonu, girdileriyle de başka bir bölge veya bölgelere entegrasyonu söz konusu olabileceği gibi, hem girdileriyle hem de çıktılarıyla aynı bölge veya bölgelere entegre olması da mümkün olabilir.

Stratejik projelerin, ilgili bölgenin girdi ve çıktılarıyla hangi bölge veya bölgelere entegre olduğunu ortaya koyması kaçınılmazdır. Doğal entegrasyonun yönünün tespiti için genellikle bölgesel girdi çıktı tabloları (Isard, 1997) kullanılmaktadır.

2.2. Yapay Dinamikler

Bugüne kadar gerçekleştirilen bölgesel kalkınma projeleri ışığında yapay dinamiklerin dayandığı unsurları da üç grupta ele almak mümkündür.

a) Ekonomi Ötesi Amaçlı Kamu Girişimciliği

Yapay dinamik kavramının en temel unsuru ekonomi ötesi amaçlı kamu girişimciliğidir. Ancak kamunun asli görevleri dahilinde olan, olağan fiziki ve sosyal altyapı çalışmaları yapay dinamik kapsamına dahil değildir. Altyapı dışındaki kamu girişimlerinin yapay dinamik kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi için bu girişimle ortaya çıkması hedeflenen sonuçlara doğal dinamiklerin harekete geçirilmesiyle ulaşılmamasının mümkün olmaması gerekir. Bu nedenle her kamu girişimini yapay dinamik olarak değerlendirmek anlamlı olmayacaktır. Örneğin Türkiye de Karabük' de bir demir çelik endüstrisinin kurulması kamu girişimciliği olmasaydı düşünülemez bir olgu ise, bu girişimin yapay bir dinamik olarak kabul edilmesi mümkündür. Yapay dinamikten söz edilebilmesi için stratejik, politik, sosyal veya kültürel amaçlarla, devlet müdahalesi olmaksızın gerçekleştirilmesi mümkün olmayan ve devletin asli görevleri arasında yer almayan bir inisiyatif kullanımının söz konusu olması gerekmektedir.

Yapay dinamik kavramının diğer bir özelliği, dış destek, veya bazı ayrıcalıklar olmadan kısa, orta ve uzun vadede kendi kendisini sürdürme özelliğine sahip olmamasıdır. Diğer bir anlatımla kısa orta ve uzun vadede "özelleştirilebilme" özelliğine sahip olmayan kamu girişimleri yapay dinamik çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu tür girişimlerin çok uzun vadede (15-20 yıl gibi) kendi kendisini sürdürebilme özelliğine kavuşmalarının mümkün olması (özelleştirilebilme özelliğini kazanması) yapay dinamik olarak kabul edilmelerini engellemez.

b)Kamu Teşvikleri

Yapay dinamiklerin önemli bir unsuru da kamu teşvik ve yardımlarıdır. Burada da kendiliğinden (özel girişimciler tarafından) gerçekleşme ve sürdürülme olasılığı olmayan bazı yatırımların devlet teşvik ve yardımları ile mümkün ve sürdürülebilir hale getirilmesi söz konusudur .Ancak konuya açıklık getirilmesi açısından burada bazı ayrımların yapılması gerekmektedir. Bazı devlet teşvikleri bir defaya mahsus yapılır. Burada devletin üstlenmesi gereken bazı yükümlülüklerin özel sektör tarafından üstlenilmesi nedeniyle yapılan bir çeşit telafi edici ödeme söz konusudur. Bu tür yardımları veya teşvikleri yapay dinamik olarak yorumlamak anlamlı değildir. Ayrıca bazı teşvikler sadece devletin getirdiği ağır yükümlülüklerden muaf tutulma esasına dayalıdır. Bu tür teşviklerin yapay dinamik olarak nitelendirilmesi de anlamlı değildir. Bazı teşvikler ise sürekli niteliktedir. Burada yapılan yatırımların kendi kendisini sürdürebilme özelliğinin olmaması söz konusudur. Böyle teşvikler yapay dinamik niteliğindedir. Çünkü yapay dinamikte esas olan kendi kendisini sürdürmesi mümkün olmayan bir mekanizmanın çeşitli ekstra ekonomik amaçlarla yaratılmış olmasıdır.

c)Hedef Entegrasyon Alanı

Yapay dinamiklerin diğer bir unsuru da hedef entegrasyon alanıdır. Burada bir bölgenin gerek girdileri gerekse çıktılarıyla, o zamana kadar ilişkide bulunmadığı ve ilişki potansiyelinin de görülmediği belli bölge veya bölgelere entegrasyonunu sağlayacak özel projelerin gerçekleştirilmesi söz konusudur. Hedef entegrasyon alanının seçimi politik, stratejik, sosyo- kültürel vs. kriterler çerçevesinde gerçekleştirilebilir. Hedef entegrasyon alanının seçimi, genellikle doğal entegrasyon alanlarıyla ilişkilerin sınırlandırılmasına paralel bir girişim olarak da gerçekleştirilebilir.

Hedef entegrasyon alanı tespitinin özellikle fiziki ve sosyal altyapı bakımından bazı emplikasyonları olacaktır. Normal olarak doğal entegrasyon alanlarına yapılan fiziki ve sosyal altyapı yatırımları doğal dinamik kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Buna karşılık hedef entegrasyon alanına bağlantıları gerçekleştirecek fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarını yapay dinamik çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Örneğin bir ülkede doğal entegrasyon alanları komşu bir ülkede olan bir bölgeyi, milli sınırlar içindeki diğer bölgelere entegre etmek için bazı altyapı yatırımları gerçekleştiriliyorsa, bunları yapay dinamik olarak değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde bir bölgenin mevcut ürün yapısı ve mukayeseli üstünlükleri komşu bir ülkeye entegrasyonu sağlamaya yönelik ise ve bu durum değiştirilmek isteniyorsa, bu amaçla hazırlanan

stratejik proje çerçevesinde yapılacak çeşitli yatırımlar da yapay dinamik kavramı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

3. Doğal ve Yapay Dinamikleri Etkileyen Değişkenler ve Stratejik Proje

Doğal veya yapay dinamik tercihi, stratejik projenin somutlaştırılması açısından önemli olmakla birlikte, bu projelerin başarılı sonuç verebilmesi açısından proje dizaynında doğal ve yapay dinamikleri etkileyen faktörlerin de göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır. Özellikle doğal dinamik olgusunun harekete geçirilmesi proje bazında bu dinamikleri etkileyecek faktörlerin iyi değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Doğal ve yapay dinamikleri etkileyen faktörler çok çeşitli olmakla birlikte bunları birkaç ana başlık altında toplamak mümkündür.

3.1. Fiziki Altyapı

Bir bölgede mevcut doğal dinamikleri etkileyen en önemli faktörlerden birisi fiziki altyapıdır. (Erkan, 1987) Fiziki altyapı bir bölgede mevcut olan doğal dinamiklerin harekete geçirilebilmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Fiziki altyapının varlığı her şeyden önce bölgenin ülkenin ve dünyanın geri kalan kısmı ile bağlantılı olabilmesini ifade eder. Bu bağlantı hem ulaşım hem de haberleşme açısından birinci derecede önem kazanır. Bu bağlantının bölgede üretilebilecek olan ve bölgenin ihtiyaç duyduğu tüm mal ve hizmetlerin ekonomik koşullar içinde taşınabilmesini, ayrıca insan ulaşım ve haberleşmesinin normal ve ekonomik koşullarda sağlanabilmesini sağlayacak nitelikte olması gerekir. Bölgenin temel fiziki altyapı ihtiyacının diğer önemli bir unsuru enerji ve sulamadır. Burada da bölgede mevcut faaliyet potansiyelinin gerektirdiği enerji ve sulama altyapısının karşılanması söz konusudur.

Fiziki altyapının düzeyi bölgede oluşturulacak yapay dinamikleri de yakından ilgilendiren ve etkileyen bir husustur. Bazı yapay dinamiklerin gerçekleştirilmesi mükemmel bir fiziki altyapının varlığını gerekli kılar (teknopol). Her halde fiziki altyapının gelişme düzeyi de yapay dinamik seçimini önemli ölçüde etkileyecektir.

Bu çerçevede stratejik projelerde fiziki altyapının gelişme düzeyinin ve ek fiziki altyapı ihtiyacının kapsamlı bir biçimde ortaya konulması gerekir. Alman iktisatçısı R. Jochimsen'in geliştirdiği "enfrastrüktür teorisi" (Erkan,1987). ve Fransız iktisatçıların geliştirdiği ve "aménagement du

territoire” (Lacour, 1973). kavramı ile ifade edilen altyapı düzenlemeleri bu açıdan yararlı bir esin kaynağı teşkil etmektedir.

3.2. Sosyal Altyapı

Bir bölgede mevcut doğal dinamikler etkileyen önemli bir faktör de “sosyal altyapı”dır. Sosyal altyapı, en dar anlamda, emniyet, adalet, temel eğitim, temel sağlık gibi kamu hizmetlerinin varlığını ifade eder. Aslında sosyal altyapı kavramı modern anlamda daha geniş bir kamusal ve yarı kamusal hizmet bütününe kapsar .Burada söz konusu olan, medeni insan ve toplumun temel kollektif ve yarı kollektif mal ve hizmet ihtiyacıdır. Bu çerçevede bazı temel sosyal ve kültürel hizmetlerin (ortaöğretim kurumları, üniversite ve yüksekokullar, tedavi edici sağlık kurumları, tiyatro, spor alanları, yeşil alanlar gibi) de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir.

Sosyal altyapının gelişme düzeyi de yapay dinamiklerin niteliğini ve etkinliğini önemli ölçüde etkileyen bir husustur. Genellikle kamu yatırımlarında bölgesel düzeyde sosyal altyapı eksikliklerini giderecek veya telafi edecek bazı sosyal altyapı yatırımlarının yapılması söz konusudur (konaklama tesisi, lokanta, okul, sağlık merkezi, spor alanları gibi) .Ancak bu altyapı yatırımları kamu girişimlerinin etkinliğini azaltıcı önemli yan etkilere sahiptir. Genellikle kamu kuruluşlarının bünyesinde gerçekleştirilen bu tür yatırımlar bölgede özel sektörün bazı yatırımlarını da haksız rekabet yoluyla engelleyici nitelik kazanabilir.

Bu çerçevede özellikle doğal dinamikleri harekete geçirmeyi hedefleyen bir stratejik projede sosyal altyapının gelişme düzeyinin ve ek sosyal altyapı ihtiyacının kapsamlı bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

3.3. Dışa Açılma Düzeyi ve Rekabet Ortamı

Bir bölgede mevcut doğal dinamikleri etkileyen en önemli faktörlerden birisi de bölgenin içinde yer aldığı milli ekonominin dışa açılma derecesi ve rekabet ortamının mevcudiyetidir (Storper, 1997). Dışa açılma olgusu, sanayileşme stratejilerini ve buna bağlı olarak yerleşim kararlarını çok yönlü ve kuvvetli bir biçimde etkilemektedir (Türkkan, 1984).

Dışa kapalı bir milli ekonomide bölge ekonomisi zorunlu olarak milli ekonomiye entegre olmak durumundadır. Bu nedenle bölgedeki doğal dinamikler milli ekonomiye entegrasyon açısından anlam kazanır. Ancak dışa açık bir ekonomide bölge ekonomisi, milli ekonomiye entegre olabileceği gibi,

kendiliğinden alışlarıyla ve satışlarıyla komşu ülkelerin ekonomilerine veya daha uzak ülkelerin ekonomilerine de entegre olabilir. Bazı iktisatçılara göre "küreselleşme" olarak adlandırılan çok yönlü dışa açılma ve uluslar arası etkileşim çerçevesinde heterojen bir iktisadi bütün olarak ulusal ekonomi anlamını kaybetmekte ve bölgeler ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan daha homojen bir bütün olarak ön plana çıkmaktadır (Ohmae, 1995). Bu açıdan bölgedeki doğal dinamiklerin anlaşılabilmesi için bölgenin dış dünya ile ilişki potansiyelinin göz önüne alınması daha büyük bir önem kazanmaktadır.

Dışa açılma düzeyi yapay dinamik seçeneklerini de önemli ölçüde etkileyen bir husustur. Dışa açık bir ekonomide, bölgesel düzeyde yapılacak yatırımlarının dış rekabet karşısındaki durumunun göz önüne alınması zorunluluğu vardır. Bu çerçevede dışa kapalı ekonomide yapılabilir bulunan bazı kamu yatırımlarının dışa açık bir ekonomide büyük zararlarla karşılaşması ve hatta kapanma tehlikesi ile karşı karşıya gelmesi söz konusudur. Diğer taraftan dışa kapalı bir ekonomide belli teşviklerle ayakta durabilen bazı işletmelerin dışa açık bir ekonomide varlığını sürdüremez bir konuma gelmesi olasılığı büyüktür. Nihayet dışa kapalı bir ekonomide verilmesi mümkün olan bazı teşviklerin ve devlet yardımlarının dışa açık ekonomide çeşitli nedenlerle durdurulması gündeme gelebilir.

Özellikle doğal dinamikleri yakından ilgilendiren bir diğer faktör de ülke ve bölge düzeyinde adil rekabet koşullarının ne ölçüde gerçekleştirilebildiği ve özellikle haksız rekabetin ne ölçüde önlenemediği hususudur. Haksız rekabet, bazı firmaların kamu yükümlülüklerinden kaçınarak avantaj sağlamaya çalışması, marka ve ürün taklidi, standart dışı ve kötü kaliteli mal üretilerek maliyet avantajı sağlama çabaları, kaçakçılık vs. şeklinde olabilir. Ayrıca kamu kuruluşlarının çeşitli amaçlarla maliyetin altında mal satması da özel sektöre karşı bir haksız rekabet oluşturabilir. Tüm bu unsurlar bölgedeki doğal dinamiklerin harekete geçirilmesini şu veya bu biçimde etkileyebilir. Örneğin kaçakçılığın yaygın olması bölgede mal ve hizmet üretimine yönelmeyi caydırıcı bir etki yaratabilir vs.

Bu çerçevede stratejik projelerde bölgedeki iç ve dış rekabet koşullarının doğal ve yapay dinamikler üzerine etkilerinin fiili ve potansiyel boyutlarıyla değerlendirilmesi gerekir.

3.4. Merkezi ve Yerel Yönetimlerin Yetki ve Sorumlulukları

Bir bölgede mevcut doğal dinamikleri etkileyen faktörlerden birisi de yerel yönetimlerin yetki ve imkanlarıdır. Merkeziyetçi bir ekonomide bölgesel

doğal dinamiklerin harekete geçmesini sağlayan pek çok yetki ve karar, merkezi idarenin değerlendirmelerine bağlı olacaktır. Bu çerçevede merkeziyetçi bir kamu idaresinin olduğu ülkelerde doğal bölgesel dinamiklerin harekete geçirilmesi hem daha yavaş hem de daha sınırlı olmaya mahkumdur. Buna karşılık ademi-merkeziyetçi bir kamu idaresi, mevcut doğal dinamiklerin harekete geçirilmesi açısından çok daha müsait bir ortam oluşturmaktadır.

Yerel yönetimlerin yetki ve imkanları yapay dinamik seçeneklerini de önemli ölçüde etkileyen bir husustur. Yerel yönetimlerin yetki ve imkanlarının geniş olduğu ülkelerde bizatihi yerel yönetimlerin teşvik niteliğinde bazı yapay dinamikleri daha bilinçli ve etkili bir biçimde devreye sokması olasılığı artacaktır. Ademi-merkeziyetçi geleneğin geliştiği ülkelerde bölgeler arası gelişme farklılıklarının daha az olması veya geri kalmış bölgelerin gelişme sürecinde önemli mesafeler kat etmiş olmaları bir tesadüf olarak değerlendirilemez. Bu tür ülkelerde merkezi idarenin de bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesine daha aktif ve etkin bir katkı yapabildiği gözlenmektedir. Her halde yerel yönetimlerin inisiyatif aldığı bölgesel kalkınma projelerinin sadece merkezi hükümetlerin inisiyatifi ile yürütülen projelere nazaran daha başarılı sonuçlar verdiği görülmektedir. Bu tespit, bölgesel kalkınma projelerinde merkezin tamamen dışlanması gerektiği anlamına gelmez. Aksine merkezi idarenin özellikler bölgeler arası entegrasyonun sağlanması konusunda çok önemli fonksiyonlar ifa edebileceği açıktır.

Bu çerçevede, stratejik projelerde yerel ve merkezi idarenin inisiyatif alanının çok iyi belirlenmesi stratejik bir tercih niteliğindedir. Ayrıca birden fazla idari birimin yer aldığı bölgesel kalkınma projelerinde yerel düzeyde inisiyatif oluşturabilecek özel bir örgütlenmeye gidilmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu örgütün yetki ve görevlerinin belirlenmesi de stratejik projenin niteliğine göre değerlendirilmesi gereken önemli bir husustur. Aslında bizatihi bölgesel kalkınma örgütlerinin yapısı bile doğal ve yapay dinamik tercihinin yansıtan bir husustur. Bu örgütlerin tepeden inme bir biçimde oluşturulması yapay dinamik, tabandan gelen inisiyatiflerle oluşturulması ise doğal dinamik tanımına daha yakın sonuçlar verecektir.

4. Bölgesel Kalkınmada Doğal veya Yapay Dinamik Tercihini Etkileyen Faktörler

Genellikle bölgesel kalkınmada yapay veya doğal dinamik tercihinin bilinçli bir biçimde yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu konudaki tercihlerin zaman ve mekan içinde değişen çeşitli faktörlerin etkisiyle

şekillendiği görülmektedir. Bu konuda etkili olan faktörleri iki noktada özetlemek mümkündür.

4.1. Zihniyet Faktörü

Bölgesel kalkınmada bugüne kadar daha ziyade yapay dinamiklere dayalı stratejiler tercih edilmiştir .Bu tercihi her şeyden önce zihniyet faktörü ile açıklamak mümkündür. Bölgesel kalkınma projeleri genellikle merkezi yönetimler tarafından tepeden inme bir biçimde gerçekleştirilmiştir.(Bradbury ve Mawson, 1998) Merkezi yönetimler bölgesel kalkınmayı daha ziyade politik, stratejik nedenlerle hedeflemişlerdir. Bu tür projelere imzalarını atanların yapay dinamikleri ön plana çıkarması, devlet tarafından gerçekleştirilecek büyük yatırımlarla bir bölgenin kaderinin değiştirilebileceği inancından kaynaklanmaktadır. Gelişmemiş bölgelerde doğal dinamiklerin ya hiç olmadığı ya da çok yetersiz olduğu teşhisi genellikle gözü kapalı bir biçimde yapılmıştır.

Merkezi idarenin güçlü olduğu veya ademi-merkeziyetçi idare geleneğinin olmadığı ülkelerde yapay dinamiklere başvurma yöntemlerinin daha yaygın olduğu gözlenmektedir. Eski Doğu Bloku ülkelerinde, Güney Avrupa Ülkelerinde, Latin Amerika da yapay dinamiklere başvurma zihniyetinin daha yaygın olduğu söylenebilir. Buna karşılık anglo-sakson ülkelerinde doğal dinamikleri önde tutma geleneğinin daha fazla geliştiği gözlenmektedir. Petrol zengini ülkelerde veya demokrasiden uzak, oligarşik yapıya sahip olan ülkelerde de yapay dinamik tercihinin daha ön planda olduğu söylenebilir.

Ayrıca ekonomide demokratikleşme düzeyi arttıkça, yani kamunun parasının siyasi rant sağlama aracı olarak kullanılmasına karşı tedbirler ve tepkiler çoğaldıkça yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerinin kabul edilebilme şansı azalmıştır.

4.2. Yaşanan Tecrübeler

Bölgesel kalkınma konusunda doğal dinamiklerin öneminin sorgulanabilmesi için bir dizi başarısız tecrübenin yaşanması gerekmiştir. Güney İtalya da, milyarlarca dolar harcanarak yapılan demir çelik ve petrokimya tesislerinin bölgesel kalkınmaya hiçbir katkıda bulunmayan, çevreden izole dev "şatolar" gibi kaldığının anlaşılması sonucunda bölgesel kalkınma stratejileri üzerinde daha farklı bir biçimde düşünülmesinin gerektiği kabul edilmeye başlanmıştır.

Pek çok ülkede gerice yöreleri kalkındırmak için yapılan dev. sınav yatırımların çevresinde bir dinamik yaratamayan izole tesisler halinde kalması, ayrıca sürekli kaynak yutan bir yapının aşılammaması, yani kendi kendisini sürdüremeyen bir yapıda kalması, yapay dinamiklerin etkinliği konusunun giderek daha fazla sorgulanmasını gerekli kılmıştır.

Bu çerçevede bazı ülkelerin ve bölgelerin iktisadi kalkınmalarını neden daha hızlı gerçekleştirip bazılarının geri kaldığını sorgulamak, doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinin anlaşılması, tercih edilmesi ve dizaynı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bölgesel kalkınma tecrübelerinin (Bruno ve Lin, 1998; Dreze ve Sen, 1997; Sweet, 1999) sürekli olarak izlenmesi gerekmektedir

Bu arada devlet tarafından hiçbir girişimin yapılmadığı bazı gerice yörelerin zaman içinde kendiliğinden hızla kalkınması, ayrıca bu tür yörelerde en küçük bir kamu girişimciliğinin bile bulunmaması bölgesel kalkınmada yapay dinamiklerin pozitif rol oynaması bir tarafa, negatif bir rol da oynayabileceği şüphelerinin doğmasına yol açmıştır. Bu tür tespitler de şüphesiz doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

Yapay dinamiklerin çok yüksek miktarlarda mali kaynak gerektirmesi ve bu kaynakların temin edilmesinde giderek daha büyük güçlükler yaşanmaya başlanması da yapay dinamiklere olan ilginin azalmasında ve alternatif yollar aranmasında etkili olmuştur.

5. Stratejik Projelerde Doğal ve Yapay Dinamik Tercihinin Emplikasyonları

Stratejik projelerde doğal ve yapay dinamik tercihinin önemimin daha açık bir biçimde anlaşılabilmesi için bu tercihin sonuçlarının neler olabileceğinin sorgulanması yararlı olacaktır.

5.1. Proje Maliyeti ve Etkinliği

Stratejik projelerin yapay veya doğal dinamiklere dayandırılması her şeyden önce kalkınma projelerinin maliyetini etkileyen bir husustur. Genellikle yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projeleri çok yüksek boyutlu mali porteye sahip olmak durumundadır. Yapay dinamiklerin yarattığı maliyet özellikle uzun dönem göz önüne alındığında daha fazla kendisini gösterecektir. Buna karşılık doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerinin bazı hallerde mukayese edilmeyecek ölçüde düşük maliyetlerle gerçekleştirilmesi

mümkündür. Ancak bundan daha önemlisi yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerindeki yatırımların kendisini geri ödeme süresi çok uzun vadede mümkün olabildiği halde, doğal dinamiklere dayalı projelerdeki yatırımların kendisini geri ödemesi çok daha kısa süreler içinde mümkün olabilecektir. Ayrıca yapılacak gerçekçi bir Fayda/Maliyet analizinde doğal dinamiklere dayalı projelerin daha avantajlı sonuç verme olasılığının yüksek olduğu da söylenebilir. Ancak bu tür analizlerin yapılmasındaki güçlüklerin herkesin ikna olacağı sonuçların alınmasını engelleyici nitelikte olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

5.2. Devletin Rolü

Yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma stratejileri zorunlu olarak devlet öncülüğünü ve her aşamada devletin önemli ölçüde “asli görevlerinin dışına taşmasını” gerekli kılar. Buna karşılık doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projeleri “devletin asli görevleri” çerçevesinin dışına çıkılmasını gerektirmez. Bu durumun siyasi ve idari açıdan bazı emplikasyonları olduğu açıktır. Dolayısıyla yapay dinamik tercihinin yapılabilmesi için siyasi ve iktisadi sistemin buna elverişli olması gerekmektedir. Genellikle yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerinin tamamlanması uzun bir süre aldığından, bu süre içinde projede inisiyatif alan siyasi iradenin devam etmesi gerekir. Bu koşulun gerçekleşmesi ise her zaman kolay olmayacaktır. Bu durum pratikte yapay dinamiklere dayalı stratejik projelerin zamanında ve öngörülen biçimde tamamlanmasını ve başarılı sonuçlar vermesini engelleyen en önemli unsurlardan birisidir.

Merkeziyetçi ve veya totaliter devlet geleneğinin güçlü olduğu ülkelerde, daha ziyade yerel inisiyatiflere ve doğal dinamiklere dayalı projelerin özellikle kamu otoriteleri tarafından ciddiye alınması ve desteklenmesi olasılığı da oldukça zayıftır. Böyle durumlarda da yerel karar birimlerinin, merkezin tüm duyarsızlıklarına rağmen yerel inisiyatifler aracılığıyla doğal dinamikleri harekete geçirmeye çalışması çeşitli zorluklar arz edebilir. Bu nedenle stratejik projelerin hazırlanmasında merkezi inisiyatif ile yerel inisiyatifin nasıl bağdaştırılacağı konusuna gerçekçi bir çözüm getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Genellikle bu sorun, yerel inisiyatifin de içinde yer aldığı özel bir idare veya örgüt aracılığıyla çözümlenmektedir.

5.3. Projenin Amaçları

Doğal ve yapay dinamik tercihi stratejik projedeki ağırlıklı amaçların ne olduğu konusu ile de yakından ilgili görünmektedir. Örneğin kendi kendisini

besleyen süreçlerin yaratılması doğal dinamiklerin ağırlıklı olarak tercih edilmesi gerektiği çağrışımını yapmaktadır. Yeni cazibe merkezleri yaratmaya yönelik projeler ise ağırlıklı olarak veya kısmen yapay dinamiklerin devreye sokulması çağrışımını yapar. Sağlam dengelerin kırılması hedefi, düalist yapıların hızla modern yapıya dönüştürülmesi hedefi, eşitsiz değişimin engellenmesi hedefi de benzer çağrışımları yapabilir.

Aslında projenin amaçları ne olursa olsun sonuca iki yönlü olarak ulaşılması olasılığı en azından teorik düzeyde mevcuttur .Yapay dinamik çağrışımı doğal dinamiklerin iyi tanınmamasından, doğal dinamiklere güvenilmemesinden ve veya doğal dinamiklerle hızlı sonuç alınamayacağı kuşkusundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle stratejik projelerde doğal dinamiklerin varlığı ve etkinliği konusunun bu tür tereddütlere yer vermeyecek biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

Gerek yapay, gerek doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerinde genellikle bir "stratejik proje" söz konusudur. Ancak bu stratejik proje, yapay dinamiklere dayalı stratejilerde bizatihi kalkınma stratejisinin "temel dinamiği" niteliğindedir. Buna karşılık doğal dinamiklere dayalı kalkınma stratejilerinde stratejik proje kavramı esas itibarıyla "mevcut dinamikleri harekete geçiren" bir "ateşleyici" niteliğindedir .Bu çerçevede doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projesinin anlaşılmasında mevcut dinamiklerin ve uygun ateşleyicilerin tespiti önem kazanmaktadır.

5.4. Kalkınmada Genetik ve Mühendislik Yaklaşımı

Doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinde, kendi kendisine harekete geçebilme potansiyeline sahip olan, "kendi kendisini besleyebilen", "kendi kendisini iyileştirebilen" mekanizmaların "keşfedilmesi" (icat edilmesi değil) esastır. Yapay dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinde ise bir çeşit "kalkınma mühendisliği" ne dayalı olarak bölgesel düzeyde kalkınmayı sağlayacak süreçlerin ve mekanizmaların icat edilmesi ve imal edilmesi esastır. Bu çerçevede stratejik projeyi hazırlayan ekibin projeye yaklaşım biçimi büyük önem taşır. Kalkınma mühendisliği yapma eğilimi olan proje hazırlayıcılarının genetik nitelikli bir yaklaşım oluşturmaları oldukça düşük bir olasılıktır. Bu nedenle özellikle proje yöneticilerinin "zihniyeti" bazen proje sahiplerinin strateji tercihlerini anlamsız kılabilir.

5.5. Projenin Coğrafi Sınırları

Yukarıda da ifade edildiği gibi, doğal dinamiklere dayalı bölgesel kalkınma projelerinde “bölgenin mukayeseli üstünlüklerinin değerlendirilmesi” esastır. Yapay dinamiklere dayalı kalkınma stratejilerinde ise “bölge için yapay yollarla mukayeseli üstünlük yaratılması” söz konusudur. Bu durum proje büyüklüğünü ve projenin coğrafi sınırlarının çizilmesini yakından ilgilendiren bir konudur. Şayet projenin kapsadığı bölge başlangıçta bir veri ise yapay dinamiklerin harekete geçirilmesi tercihi ister istemez ön plana çıkmış olacaktır. Doğal dinamiklerin harekete geçirilebilmesi için, doğal dinamiklerin tespiti aşamasında projenin başlangıçta belirlenen coğrafi sınırlarında bazı değişikliklerin yapılabilmesi mümkün olabilmelidir.

Sonuç:

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde, stratejik proje kavramının bölgesel kalkınma teorisi ve pratiği açısından ufuk açıcı ve yol gösterici bir nitelikte olduğu söylenebilir.

Stratejik projenin ampirik çalışmalarla doğrulanmış belli bir kalkınma teorisine dayandırılması imkanının olması, kalkınma projelerinin tutarlı bir temele oturtulması açısından önem kazanmaktadır. Stratejik projenin birden fazla kalkınma teorisinin öngördüğü hedeflere dayalı üstün stratejik kalkınma projesine dönüştürülmesi imkanının olması da bu projelerin daha tatmin edici bir biçimde şekillendirilmesi fırsatını yaratmaktadır.

Bu yazıda açıklanmaya çalışılan doğal dinamik, yapay dinamik ayrımı, bölgesel kalkınma projelerinin dizaynında yapılacak tercihlerin daha bilinçli bir biçimde oluşturulması gereğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, stratejik projelerin mümkün olan en yüksek düzeyde doğal dinamiklere dayandırılmasının ve zorunlu hallerde ve doğal dinamik yetersizliğinin kanıtlanması durumunda yapay dinamiklerle desteklenmesinin en rasyonel yol olduğu hipotezini güçlendirecek niteliktedir.

Stratejik proje kavramının bölgesel kalkınmada belli bir strateji oluşturma gereğini ima ettiği açıktır. Projenin bu özelliği kazanması belli bir kalkınma teorisine dayandırılması ve doğal ve yapay dinamik tercihinin bilinçli bir biçimde yapılması dışında bazı stratejik tercihlerin yapılması ile de yakından ilişkilidir.

Projenin kapsadığı coğrafi alanın kapsamının esnek olması ve doğal dinamiklerin harekete geçirilebilmesine imkan verecek şekilde gerektiğinde revize edilebilmesi de stratejik yaklaşımın bir gereğidir.

Diğer taraftan projenin mutlaka multidisipliner bir yaklaşımla hazırlanması gereği de stratejik yaklaşımın bir emplikasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Stratejik projelerin hazırlanmasında yerel inisiyatiflerin ağırlıklı bir yer alması ve merkezi idare ile yerel inisiyatifler arasındaki ilişkilerin etkin bir biçimde tanımlanması gereği de stratejik yaklaşımın önemli bir unsuru olarak kabul edilebilir.

Bugüne kadar bölgesel kalkınma ile ilgili çabaların çoğu zaman teorik bir altyapıdan mahrum olarak veya üstü kapalı varsayımlar çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu durum, bölgesel kalkınma konusunda temel tercihlerin yapılmasında esas alınacak teorik temellerin yetersizliği veya uygulamaya aktarılamaz nitelikte olması ile yakından ilişkilidir. Stratejik proje yaklaşımının en belirgin özelliklerinden birisi teori ile pratiği esnek bir biçimde ilişkilendirme imkanını vermesidir. Stratejik proje yaklaşımının bir diğer üstünlüğü de mevcut bölgesel kalkınma teorileri ve pratiği ile "barışık" olması ve önemli ölçüde örtüşmesidir.

Referanslar:

Agarwala A. N. ve S.I. Singh(1971), *The Economics of Underdevelopment*, Oxford University. Press. London .

Ameller P. ve F. Marata (1968), *Dualité Economique et Politique de Développement Régional en Italie*, P.U.F., Paris.

Bradbury J.ve J. Mawson (Ed)(1998), *British Regionalism and Devolution: The Challanges of State Reform and European Integration* (Regional Policy and Development Series No 14). Jessica Kingsley Pub.

Bruno M. ve J. Y. Lin (Ed.) (1998) *Contemporary Economic Issues: Proceedings of the Eleventh World Congress of the International Economic Association, Tunis: Regional Experience*, St Martins Pr.

C.E.E.(1966),*Etude Pour la Création d'un Pole Industriel de Développement en Italie Méridionale*, Vol.I. Série Economique et Finance, V.Bruxelles.

- Dreze J. ve A. K. Sen (Ed),(1997), *Indian Development:Selected Regional Perspectives*, World Institute for Development Economics. Oxford Univ. Press.
- Erkan H. (1987), "Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı İçinde Urfa Harran Yöresi İçin Kalkınma Stratejisi" *GAP I. Urfa Harran Kalkınma Sempozyumu* , Urfa s.203-220.
- Erkan H.(1987) *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme:Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım* , Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları İzmir .
- Freyssinet J.(1966), *Le Concept de Sous-Développement*. Mouton Paris.
- Hansen N. M. (Ed.)i(1972), *Growth Centers in Regional Economic Development*, Free Press, New York.
- Isard W. (Ed.) ve I. Aziz, M.P. Drennen, R Miller,(1997),*Methodes of Interregional and Regional Analysis*, Regional Science Studies Series, Ashgate Pub. Co.
- Lacour C.(1973), *Aménagement du Territoire et Développement Régional*, Librairie Dalloz, Paris.
- Leibenstein H(1957), *Economic Backwardness and Economic Growth*, New York.
- Maskell P. ve A. Malbbreg, I. Hannibalsson,E. Vatne, H. Eskelinen,(1998) *Competitiveness, Localised Learning and Regional Deveelopment, Specialisation and Proprosperity in Small Open Economies*, Rothledge.
- Myrdal G(1957),*Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Duckwart London.
- OCDE (1969), *Aspect Multidisiplinaire du Développement Régional*, Paris.
- Ohmae K. (1995) *The End Of the Nation State: The Rise of Regiopnal Economics*, Free Press.
- Perroux F.(1955), "Note Sur la Notion de Pole de Croissance" *Economie Appliqué* 7, s.307-320.
- Rastoin J.L.(1997), *Projet Strategique Agricole Alimentaire et Rural de Nouvelle Caledonie, La Méthode PSAAR: Application a la Nouvelle -Calédonie* Chambre d' Agriculture de Nouvelle Calédonie..
- Savoie D.J.,B. H. Higgins, B . Higgins (Ed)(1998),*Regional Economic Development. Essay in Honour of François PERROUX*. Routledge.
- Storper M., P. Dicken (Editor),(1997),*The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*.

Sweet M. L.(1999),*Regional Economic Development in the European Union and North America*. Praeger Pub.

Türkkan E. (1984) "Industrial Location and Industrialisation Strategies: The Turkish Case", *Government – Non - Government Relationships in Urban Development*. International Seminar. OECD Technical Cooperation Seminar. CT/ELGM/ 548 /TUR/6, İstanbul.

Türkkan E.(1988), "GAP Çerçevesinde Mukayeseli Üstünlüklere Dayalı Alternatif Sanayileşme Stratejileri" *GAP I. Urfa - Harran Kalkınma Sempozyumu*, (Derleyen Doç.Dr. Ali İhsan Bağış) Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Mesleki Yayınları, No:49, Ankara , S.549- 563.

